

Unha aproximación á conformación dos poderes locais en Galicia. Arzúa entre a II República e a protoinstitucionalización do réxime franquista (1931-1937)

DANIEL LANERO TÁBOAS
Universidade de Santiago de Compostela

1. Proclamación da II República e constitución da primeira Corporación Republicana en Arzúa

A transición entre réximes políticos (Monarquía - II República) revestiu no mundo rural galego, e en vilas como Arzúa, unhas características ben distintas respecto de como se levou a cabo a proclamación e instauración do novo réxime nas principais cidades do país. A dinámica política destas vilas cabeceira de comarca tiña aínda bastante máis que ver coa competencia persoal entre notables locais que coas diferenzas propiamente ideolóxicas. Na meirande parte dos casos, os novos Gobernos civís, nomeados dende Madrid e xa constituídos, designaron unhas iniciais Xestoras municipais. O intermediario máis habitual para a realización destas funcións en Galicia foi a Federación Republicana Gallega (FRG), vencellada ó político coruñés Santiago Casares Quiroga, organización política que aproveitará no seu favor o baleiro de poder existente. Na provincia da Coruña, o Gobernador civil encargou á FRG o nomeamento de Corporacións en doce concellos, entre eles Arzúa, o 24 de abril de 1936.¹

Xa no derradeiro día do mes de maio de 1931 tivo lugar a celebración de eleccións municipais en determinados concellos da provincia, obtendo a Organización Republicana Gallega Autónoma (ORGA) a maioría das actas de concelleiro

1 Grandío Seoane, Emilio (1995): *La CEDA en Galicia 1931-1936*, [Tese de doutoramento] Departamento de Historia Contemporánea, Universidade de Santiago de Compostela, pp. 13-15.

en vinte e catro municipios, tendo lugar nos restantes unha indefinición na adscrición política dos concelleiros, produto do recente cambio de réxime, pasando a denominarse estes sinxelamente como “republicanos”, a meirande parte dos cales rematarán por integrarse na ORGA durante 1932. Aínda así, convén insistir en que o traspaso de poderes nas circunscricións rurais resultou bastante complexo a causa da diversidade de situacións locais e da resistencia que toda unha serie de camarillas e elites clientelares locais amosaron á hora de abandonar as institucións municipais.

A primeira Corporación municipal republicana constituíuse en Arzúa o 5 de xuño de 1931. Dende a perspectiva da filiación política trátase da Corporación que meirandes dificultades ofrece para a súa caracterización entre as tres que gobernaron en Arzúa entre xuño de 1931 e xullo de 1936. Estamos, sobre todo, ante un goberno de notables locais, moitos deles cun pasado político fortemente vencellado á etapa da ditadura primorriverista e mesmo á fase final da Restauración. Así por exemplo, o concelleiro Federico Nogueira Pimentel fora alcalde durante a ditadura do xeneral Miguel Primo de Rivera, en concreto en 1924. É tamén o caso de Jesús Vilas Lamas (1º tenente de alcalde na Corporación do 5 de xuño de 1931), que ocupou a alcaldía entre os anos 1920 e 1922. Nunha situación semellante estarían Jesús García Conde, Antonio Suárez Casal ou Manuel Carril Carril². En Arzúa, como noutras moitas localidades galegas e do resto do Estado, subíronse con velocidade ó carro da nova República moitos dos vellos “amigos políticos”, dos tan característicos “caciques” das décadas anteriores.

Ademais, o novo réxime republicano non puido, en moitos casos, garantir un relevo inmediato dos cargos técnicos municipais (secretarios e oficiais) de xeito que en moitos casos continuaron a desenvolver estes influentes postos persoeiros procedentes da etapa monárquica. Na base deste tipo de fenómenos estivo a inexistencia dunha “Lei de Bases de Réxime Local” republicana até tan tarde como 1934, e que, de feito, tan só foi aplicada no ano 1935. Por iso foi frecuente a composición das Corporacións municipais por designación do Gobernador civil, reproducindo en moitas ocasións estas os equilibrios das forzas políticas parlamentarias de nivel estatal³.

2 Jesús García Conde, alcalde na Corporación elixida en 5 de xuño de 1931, xa o fora con anterioridade en 1911-1912. Antonio Suárez Casal, 2º Tenente de alcalde, fora rexedor en Arzúa en 1913-1914, en 1916-1917 e entre 1917 e 1920. Por último, Manuel Carril Carril, concelleiro nesta primeira Corporación republicana, fora alcalde nos comezos da ditadura de Primo de Rivera, en concreto en 1923-1924.

3 Velasco Souto, Carlos F. (1997): “Repensando o caciquismo. Algunhas reflexións e preguntas sobre o mantemento das oligarquías municipais galegas no longo prazo: da Revolución liberal á II República”, en Fernández Prieto, Lourenzo *et alii* (coords.): *Poder local, elites e cambio social na Galicia non urbana*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico, pp. 275-286.

A ausencia de formacións políticas estables dotaba as “personalidades” dun forte protagonismo na dirección do primeiro concello republicano. Non obstante, é necesario ter en conta que o xurdimento dos comités locais dos grandes partidos de masas de escala estatal non diluirá de todo o carácter fortemente personalista da política arzuá, integrando con frecuencia os novos comités individuos cunha longa traxectoria política. En xeral, nesta vila, como no conxunto do país, os comportamentos políticos e sociais de tipo clientelar e, posiblemente, a fraude electoral, estiveron á orde do día durante a etapa republicana.

Un aspecto moi interesante é a análise sociolóxica dos membros do concello constituído a comezos de xuño de 1931. O seguinte cadro aclara bastantes cousas ó respecto:

CADRO 1: caracterización sociolóxica da Corporación municipal de Arzúa (5 de xuño de 1931)

Nome	Cargo	Profesión	Parroquia	Contribución industrial (1925-1926)	Contribución rústica (1931)	TOTAL
Jesús García Conde	Alcalde - Presidente	Comercio (ferraxería)	Arzúa vila	371,25 ptas.	100,69 ptas.	471,94 ptas.
Jesús Vilas Lamas	1º Tenente de Alcalde	Confeiteiro. Propietario dun forno	Arzúa vila	146,88 ptas.	9,30 ptas.	156,18 ptas.
Antonio Suárez Casal	2º Tenente de Alcalde	-	Oíns	-	14,52 ptas.	14,52 ptas.
Pedro Ramos Eiras	3º Tenente de Alcalde	-	Branzá Dombodán	50,57 ptas.	2,70 ptas.	53,27 ptas.
Luis López Barral	Síndico	Comercio (venta de xerros)	Arzúa vila	300 ptas.*	6,22 ptas.	306,22 ptas.
Federico Nogueira Pimentel	Concelleiro	Comercio (tecidos ó detalle)	Arzúa vila	333 ptas.	30,93 ptas.	363,93 ptas.
Juan M. Vidal García	Concelleiro	-	Arzúa vila	-	3,65 ptas.	3,65 ptas.
Francisco Valiño Mato	Concelleiro	-	Arzúa vila	-	10,03 ptas.	10,03 ptas.
Ramón Valiño Raposo	Concelleiro	Abacería	Arzúa vila	56,25 ptas.	-	56,25 ptas.
Ramón Sesto Reboredo	Concelleiro	Corredor de gando	Vilantime Dombodán Maroxo Vilantime	26,91 ptas.	10,73 ptas. 1,50 ptas. 61,28 ptas.	99,42 ptas.
Manuel Torres Rial	Concelleiro	-	Oíns	-	21,56 ptas.	21,56 ptas.
Andrés García López	Concelleiro	-	Dombodán	-	85,04 ptas.	85,04 ptas.
Manuel Fernández Vázquez	Concelleiro	-	Maroxo	-	70,57 ptas.	70,57 ptas.
José Ponte Mariño	Concelleiro	-	Boente	-	78,37 ptas.	78,37 ptas.

Nome	Cargo	Profesión	Parroquia	Contribución industrial (1925-1926)	Contribución rústica (1931)	TOTAL
José Pérez Carregal	Concelleiro	-	Rendal	-	21,74 ptas.	21,74 ptas.
Ramón Varela Lodeiros	Concelleiro	-	-	-	-	-
Manuel Carril Carril	Concelleiro	Canteiro	Vilantime	-	21,80 ptas.	21,80 ptas.

Fonte: elaboración propia a partir de: “Contribución industrial do termo municipal de Arzúa. Anos de 1925 a 1926”, en Fondo Facenda. Rendas e impostos. Rexistro de altas e baixas da matrícula de subsidio industrial (1898-1940). Caixa 437, Arquivo Municipal de Arzúa (AMA) e “Repartmentos da contribución territorial imposta á riqueza rústica (1931-1938)”, en Fondo Facenda. Rendas e impostos. Caixa 430, AMA.

*A contribución industrial de Luis López Barral corresponde ó ano 1937, por carecer de datos para 1931.

Á vista dos datos ofrecidos polo cadro, a primeira Corporación republicana de Arzúa estaría dominada pola pequena burguesía vilega. Homes sobre todo dedicados ó comercio (tres posuían ferraxerías, outro unha confeitaría e un quinto unha tenda de xéneros téxtiles) e con establecementos radicados na vila, que desempeñaban os cargos de alcalde (Jesús García Conde), 1º tenente de alcalde (Jesús Vilas Lamas), síndico (Luís López Barral) ou primeiros concelleiros (como Federico Nogueira Pimentel e Juan Manuel Vidal García). A súa posición económica —e política— derivaba do exercicio destas actividades, tal e como amosa a composición dos impostos cos que tributan, cun marcado predominio dos pagos por actividades industriais, aínda que sen renunciar a investir parte dos seus capitais na adquisición de bens inmoables.

Canda eles aparecen na xestora até dez concelleiros representando ás vinte e unha parroquias restantes, todas, salvo Santa María, rurais. De todos eles, tan só un, Ramón Sesto Reboredo, na súa condición de corredor de gando (tratante), contribúe por industrial con 26,91 pts. O resto eran probablemente labregos abastados das diferentes parroquias rurais, algúns mesmo con propiedades en máis dunha parroquia, e cómpre non desbotar por completo a presenza entre eles de propietarios que non cultivaban directamente as súas terras. En calquera caso, as situacións acadarían unha importante diversidade, dende pequenos labregos propietarios até posuidores dunha cantidade de terra estimable, como por outra parte recollen os datos achegados pola contribución rústica. Semella que para equilibrar o reparto de poder entre as distintas parroquias do concello e entre os ámbitos urbano e rural se nomeaba como 2º e 3º tenentes de alcalde a concelleiros procedentes de parroquias rurais, en concreto de Oíns (Antonio Suárez Casal) e de Branzá - Dombodán (Pedro Ramos Eiras).

O que vimos de ver para a Corporación de xuño de 1931, converterase en tendencia ó longo de toda a II República en Arzúa. A dirección da vida política local vai estar nas mans desta pequena burguesía vilega, cun papel máis ou menos

subordinado das elites de cada parroquia, caracterizadas ás veces pola combinación da súa riqueza rústica coas actividades comerciais (tabernas e ultramarinos rurais) ou mesmo industriais, caso por exemplo da explotación de muíños nas parroquias. Esta situación de predominio das clases medias urbanas terá un correlato na diferente intensidade que acade despois a represión franquista, en particular na súa vertente física, moito máis intensa na vila que nas parroquias.

1.1. ORGA - Izquierda Republicana e URD - CEDA. Composición sociolóxica e dinámicas internas das forzas políticas hexemónicas na Arzúa republicana

A partir de 1932 a vida política arzuá comezou a regularizarse. Foron agromando gradualmente no concello os comités locais das diferentes agrupacións políticas fundadas durante a II República e mesmo dalgunhas xa preexistentes, como a Unión General de Trabajadores (UGT) ou o Partido Socialista Obrero Español (PSOE), así como a creación dalgún centro parroquial da Juventud Católica Española. A secuencia de creación, segundo os datos dispoñibles no Rexistro de Asociacións profesionais, sindicais e partidos políticos do Goberno Civil da Coruña, sería a seguinte: Sociedad Obrera de Oficios Varios, filial da UGT (agosto de 1931); Unión Regional de Derechas (URD), formación rexional galega encadrada no partido católico estatal, Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA), fundada en Arzúa no mes de abril de 1932; Partido Republicano Radical Socialista (PRRS), tamén no mes de abril de 1932; Izquierda Republicana (IR), setembro de 1934; Unión Republicana (UR), en xaneiro de 1935; Falange Española y de las JONS, agosto-setembro de 1935 e, finalmente, a agrupación local do Partido Socialista Obrero Español, constituída en Arzúa na primavera (abril-maio) de 1936.

Deste conglomerado de organizacións políticas e sindicais interéranos en especial, de cara ós obxectivos deste traballo, analizar máis polo miúdo a composición socioprofesional das agrupacións locais da URD - CEDA e de IR, pois van ser, sen dúbida, aquelas dúas forzas as que ocupen durante os anos do réxime republicano, dun xeito case hexemónico, as posicións de principal organización de soporte dos diferentes gobernos locais (ORGA - IR), e de partido (a URD) que, de xeito case exclusivo, desenvolva o rol de oposición. Nos comezos do réxime republicano, os perfís socioprofesionais dos compoñentes de ambas as dúas forzas estarán moi achegados, non obstante, segundo avancen os anos republicanos, en especial dende a fundación de IR como tal no concello de Arzúa, esta organización vai experimentar cambios significativos tanto polo que fai á composición da súa militancia como ós perfís dalgúns dos seus dirixentes.

Comezaremos pola URD. Unha boa parte dos “directivos” da URD arzuá eran profesionais liberais, principalmente vencellados ó dereito, en concreto, cinco (profesionais liberais) dun total de doce, algo máis do 40%. Neste subgrupo profesional terían cabida: o xuíz instrutor de Arzúa (Antonio Villar Rodríguez); o notario Nicolás Sanromán Rodríguez; o avogado César Rodríguez Carril, que chegará a 1º tenente de alcalde, e despois a alcalde accidental, a finais de 1936 e comezos de 1937; o secretario do xulgado municipal Jesús Rodríguez Sesto e o médico de orixe pontevedresa Castor Casas Sánchez, que será o fundador en Arzúa, no inicio do ano 1936, das Juventudes de Acción Popular (JAP). Completan esta nómina comerciantes e empresarios locais, como o presidente da agrupación, Ricardo Costoya Núñez, un potente comerciante local de tecidos que asumira a dignidade de rexedor municipal nos derradeiros anos da ditadura de Primo de Rivera, en concreto entre 1927 e 1930; ou como José Salgado Codesido, propietario de varios muíños eléctricos na parroquia de Branzá e dunha “fábrica de electricidade” establecida en Viños. “Don Pepe” Salgado fora deputado provincial e membro da estrutura provincial da Unión Patriótica nos tempos do Directorio. Tampouco se pode deixar de mencionar a militancia dereitista do fidalgo e gran propietario rústico da parroquia de Viladavil, Ángel Bortana Sieiro, quen tributaba por rústica no 1931 a exorbitante cantidade de 1.021,46 ptas. Finalmente, as mulleres tiñan unha presenza, aínda que subsidiaria, importante nas agrupacións local e comarcal da URD. Isto respondía á forte compoñente católica que definía á URD - CEDA, que vía en amplos sectores da poboación feminina un potencial e importante capital electoral. As mulleres terán o seu papel organizativo na URD galega, a través da súa participación en mitins e outro tipo de actividades, e mesmo mediante a creación dunha morea de entidades femininas locais do partido.

En síntese, a URD - CEDA caracterizouse en Arzúa polo peso e pola influencia exercidos polas personalidades ou “notables” locais, o que tamén acontecería en boa medida nos niveis provincial e estatal do partido. A este respecto, cómpre salientar que a URD local mantivo durante os anos republicanos un movemento pendular arredor do deputado en Cortes, Eduardo O’Shea y Verdes Montenegro, un “notable” da Restauración que non residía en Arzúa pero que mantiña as súas influencias clientelares no concello e na comarca, e que aínda podía asegurar a fidelidade electoral do distrito, como aconteceu nas eleccións de novembro de 1933.

Polo que fai a Izquierda Republicana (IR) é bastante probable que a meirande parte dos seus compoñentes, algúns con responsabilidades políticas no concello dende a institucionalización do propio réxime republicano, procederan da antiga Organización Republicana Gallega Autónoma - Partido Republicano Gallego (ORGA-PRG), que tivera unha implantación significativa en case todo

o país, pero moi especialmente na provincia da Coruña, onde se atopaban enraizadas as bases de poder do “casarismo”. Na primavera de 1934 IR comeza un proceso de expansión territorial, constituíndo seccións locais en tódalas cidades galegas pero tamén en vilas cabeza de comarca como Betanzos, Carballo, Negreira, Noia, Padrón, Sada, A Estrada, Vilagarcía... ou a propia Arzúa (a finais do verán de 1934). A organización vai contar co apoio político de importantes sectores pequeno-burgueses e das clases medias e vai iniciar unha progresiva transición cara a un esquema de organización algo máis achegado ó dun moderno partido de masas. A carón do proceso de expansión xeográfica é necesario ter en conta a súa capacidade para chegar a estratos sociais relativamente amplos, ó que contribuíron tanto un importante esforzo propagandístico, como o apoio dunha prensa afecta, integrada por cabeceiras como *Tierra Gallega* da Coruña. *El País* de Pontevedra ou parcialmente, e durante uns meses, a revista *Ser*.

A formación política vai experimentar un proceso bastante semellante en Arzúa. Nos primeiros tempos tanto a militancia como a dirección local encaixan sen dificultades no estándar sociolóxico da clase política local. Tan só habería que reparar nunha característica diferenciadora, aínda que, certamente, de importancia. Varios dos persoeiros máis destacados da organización (Juan Manuel Vidal, Federico Nogueira, Jesús Vilas) experimentaran unha, máis ou menos intensa, socialización política na emigración americana, e moitos deles amosaron, cando foi do seu retorno, o coñecido pulo emprendedor dos “americanos”. Tomaremos como exemplo a Juan Manuel Vidal, alcalde da vila dende decembro de 1932, quen, á parte de abrir unha moderna ferraxería —especializada na importación de apeiros agrícolas dende a Arxentina— amosou o seu interese pola instrución, implicándose nos varios proxectos de fundación de escolas no concello por parte das Sociedades de emigrantes arzuáns, ou impartindo el mesmo leccións nocturnas a homes e mulleres no local da escola da súa dona, a mestra nacional Alicia Viaño. Semella tamén que o alcalde tivera na Arxentina algún tipo de cometido ou tarefa institucional no seo do Centro Gallego de Buenos Aires.

O arraigo de IR na vila debeu ser bastante forte, até o punto de afirmar unha fonte que tería entre 30 e 40 militantes no concello a finais da etapa republicana, e mesmo a súa propia organización xuvenil, as Juventudes de Izquierda Republicana⁴. O estudo dos documentos fundacionais en Arzúa semella confirmar esta hipótese. Sumando os asinantes dos regulamentos (19 de agosto de 1934) e os que fan o propio coa solicitude de constitución da organización ante o Goberno civil (25 de agosto de 1934) obtemos a cifra de vinte e sete persoas, a máis elevada do conxunto de formacións políticas arzuás durante a II República. A lista completa dos afiliados de IR queda recollida no seguinte cadro.

4 Entrevista a X., Arzúa, 16 de outubro de 2004.

**CADRO 2: compoñentes da Agrupación local de Izquierda Republicana (IR).
Agosto de 1934**

Nome	Idade	Contribución Rústica	Contribución Industrial	Outra actividade política
José Barreiro	-	-	-	-
Gregorio Bermejo Lindo	-	-	-	-
Manuel Carril	-	45,72 ptas.	-	Alcalde (1923 - 1924)
Gumersindo Fernández	-	-	-	-
Constantino Fuentes	-	-	-	-
José Galán	-	-	-	-
Ricardo García	-	-	-	-
Ramón León	-	-	88 ptas.	-
Antonio Martínez	49	-	-	Secretario Concello
Francisco Martínez	-	-	-	-
Luis Martínez	-	-	-	-
Andrés Mato	-	5,32 ptas.	-	-
Federico Nogueira	55	64,98 ptas.	669 ptas.	Alcalde (1924)
Antonio Novo	-	-	-	-
Alfonso Núñez López	30	-	-	Oficial Concello
Avelino Palmou	-	-	-	-
Manuel Sande	-	-	-	-
Antonio Sánchez	-	-	372 ptas.	P.R.R.S. (1932)
José Sánchez	-	-	92 ptas.	-
José Seijo	-	-	-	-
Ramón Taboada	-	-	-	-
Alejandro Varela	-	-	-	-
Jesús Varela	-	-	-	-
Manuel Varela	-	-	-	-
Ramón Varela	-	-	-	Concelleiro (1931 - 1936)
Juan M. Vidal	48	7,66 ptas.	4º maior (1935)	Concelleiro (Ditadura Primo e 1931) Alcalde (1932 - 1936)
Jesús Vilas	54	146,88 ptas.	9,30 ptas.	Alcalde (1920 - 1922) Concelleiro (1931) Alcalde (1932) Concelleiro (1932 - 1936)

Fonte: elaboración propia a partir de: Regulamentos da Agrupación Local de IR (19 de agosto de 1934) e Soli-
citude de constitución ante o Goberno Civil (25 de agosto de 1934). ARG. Fondo Goberno Civil. Asociacións
profesionais, sindicais e partidos políticos. Abegondo - Arzúa (1931-1936), L-1823.

Á vista dos baleiros que presenta o cadro, podería parecer que non tiramos moito partido da súa dificultosa elaboración. Mais, hai que considerar, que dada a súa ausencia nos diferentes padróns da vila que consultamos, e mesmo nas listaxes de maiores contribuíntes por rústica e industrial cos que traballamos, moitos dos que subscriben os documentos fundacionais de IR en Arzúa, tiñan, por forza, que proceder das parroquias rurais do concello, o que, de feito, significaría un paso adiante no grao de implantación territorial dunha organización política no concello. Tal vez IR estaba conseguindo superar o estadio de “agrupación de notables” capaz unicamente de integrar a nivel parroquial os propietarios máis abastados. Achegáronse os labregos de Arzúa ó novo partido? Esta é unha pregunta aínda difícil de contestar. En calquera caso, na listaxe atopamos individuos procedentes das parroquias rurais de Viladavil (Andrés Mato Sandá) e de Vilantime (Manuel Carril Carril).

2. Da estabilidade da política local á aceleración dos cambios baixo a Fronte Popular

Até comezos de 1935 non volvemos ter evidencias documentais da composición, e dos cambios que se produciran nela, da Corporación municipal arzuá. Puidemos facer unha recomposición —presentada no seguinte cadro— a partir do traballo con dúas listaxes dese mesmo ano e de diversa procedencia.

CADRO 3: corporación municipal de Arzúa (xaneiro-xuño de 1935)

Nome	Cargo na Corporación	Filiación política	Observacións
Juan M. Vidal García	Alcalde - Presidente	Izquierda Republicana	Caracterizado como da CEDA a finais de 1935 *
Antonio Suárez Casal	1º Tenente de Alcalde	Republicano Independente	
Pedro Ramos Eiras	2º Tenente de Alcalde	Republicano Independente	
José Pérez Carregal	3º Tenente de Alcalde	Izquierda Republicana	
Luis López Barral	Síndico	Izquierda Republicana	
Federico Nogueira Pimentel	Concelleiro	Izquierda Republicana	
Jesús Vilas Lamas	Concelleiro	Izquierda Republicana	
Francisco Valiño Mato	Concelleiro	Izquierda Republicana	
Ramón Valiño Raposo	Concelleiro	Unión Republicana	
Ramón Sesto Reboredo	Concelleiro	Izquierda Republicana	
Manuel Torres Rial	Concelleiro	Republicano independente	
Andrés García López	Concelleiro	Radical	
Manuel Fernández Vázquez	Concelleiro	Radical	
José Ponte Mariño	Concelleiro	Izquierda Republicana	

Nome	Cargo na Corporación	Filiación política	Observacións
Ramón Varela Lodeiro	Concelleiro	Izquierda Republicana	Caracterizado como "Socialista" e "perturbador" a finais de 1935 **
Manuel Carril Carril	Concelleiro	Izquierda Republicana	

Fonte: elaboración propia a partir de: "Relación nominal de los concejales que en la actualidad componen la Corporación" (18 de xaneiro de 1935), ARG. Fondo Gobierno Civil. Atado 3181; e: "Gobierno Civil de La Coruña: Contestaciones al cuestionario que formula el Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación en Orden de 11 de junio de 1935", ARG. Fondo Gobierno Civil: Informes sobre tendencias políticas en los ayuntamientos de la provincia. Año 1935. Atado 4369.

* Na lista de concelleiros presentada en: "Gobierno Civil de La Coruña: Contestaciones al cuestionario que formula el Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación en Orden de 11 de junio de 1935", ARG. Fondo Gobierno Civil: Informes sobre tendencias políticas en los ayuntamientos de la provincia. Año 1935. Atado 4369.

***Ibidem*.

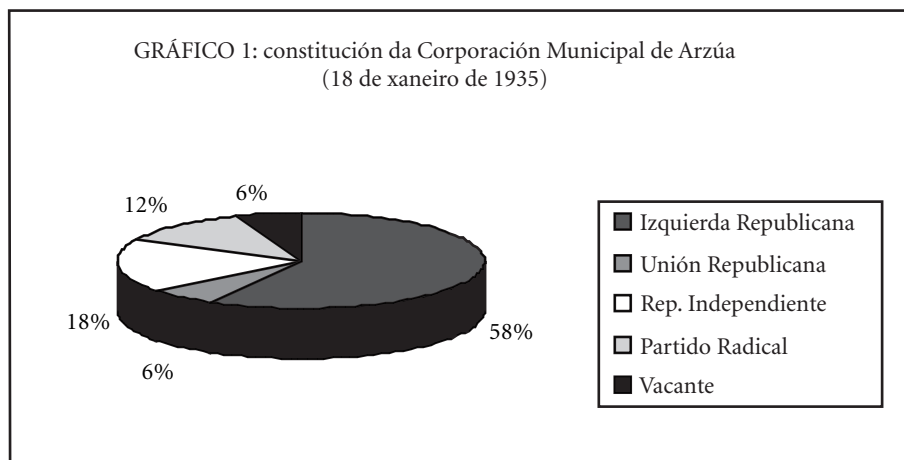
O primeiro que chama poderosamente a atención ó contemplar esta lista é a forte continuidade, case absoluta, entre os membros da Corporación do 5 de xuño de 1931 e os desta de xaneiro-xuño de 1935, tres anos e medio despois. De feito, os dezaseis concelleiros de xaneiro de 1935 xa o eran en xuño de 1931. Tan só desaparecera da lista, pois falecera, Jesús García Conde, o veterano político local que fora por dúas veces alcalde (en 1911-1912 e en 1931-1932). Máis aínda, se observamos a orde en que se sitúan os concelleiros nas dúas relacións nominais (1931 e 1935) veremos que os postos son os mesmos e o único que aconteceu é que se foi correndo a lista segundo desaparecían ou se retiraban dela temporalmente (caso de Jesús Vilas Lamas) algúns dos membros da Corporación.

Esta estabilidade ten unha explicación sinxela. Dende a constitución da primeira Corporación republicana non se celebraran eleccións municipais en Arzúa. Iso non quere dicir que non as houbera noutros concellos. As eleccións a concelleiros dos municipios convocáronse por un decreto do 28 de marzo de 1933 para o 23 de abril, coa intención de que as Corporacións estivesen constituídas como moi tarde o 10 de maio. Pero as eleccións só se celebraban cando nunha Corporación se achaban vacantes cando menos un terzo dos postos de concelleiro, o que podería dificultar moito a gobernabilidade do municipio. Non era este o caso de Arzúa. Ademais, como na provincia da Coruña tan só estaban nesta situación catro municipios (Curtis, Mazaricos, A Pobra do Caramiñal e Teo), as autoridades gobernativas non consideraron necesaria a celebración de eleccións. Outro tanto aconteceu na provincia de Ourense⁵.

Polo tanto, o único cambio relevante entre esta Corporación arzuá e a primixenia de xuño de 1931, estaba en que se foran perfilando as filiacións políticas e as afinidades ideolóxicas (algúns bastante volubles) dos concelleiros. Na Cor-

5 Grandío Seoane, Emilio (1995): *Op. cit.*, pp. 164-166.

poración arzuá de xaneiro-xuño de 1935 predominaban con claridade os elementos integrados nas opcións máis decididamente pro-republicanas (no sentido de apoio ó réxime político), como Izquierda Republicana (IR), Unión Republicana (UR) ou os republicanos independentes. Mesmo o Partido Radical (PR) podería entrar baixo este paraugas. O dominio de IR é moi claro, con dez dos dezaseis concelleiros, incluído o alcalde. Séguena os “republicanos independentes”, con tres membros, os “radicais”, con dous, e finalmente unha opción minoritaria, UR, cun só representante. Ademais, é posible que un dos “republicanos independentes”, Pedro Ramos Eiras, estivera na órbita dunha organización da dereita “accidentalista” como era a URD - CEDA.

Fonte: elaboración propia.

Con esta situación chegamos á fase derradeira da II República, entre febreiro de 1936 e o golpe de Estado do 17 ó 18 de xullo de 1936, caracterizada, tamén en Arzúa, pola polarización das posicións políticas.

A vitoria electoral da Fronte Popular tivo consecuencias inmediatas en moitos concellos da provincia, no sentido de que implicou unha serie de modificacións importantes na composición das Corporacións a través da vía gobernativa. Foi este o caso de Arzúa. Na acta da sesión do pleno de 15/3/1936, apenas un mes despois das eleccións a Cortes, asistimos a unha renovación parcial, pero importante, da Corporación, co nomeamento de oito novos concelleiros e a destitución doutros seis. Pero os cambios non quedaban aquí, polo feito de que as suspensións afectaban a dous dos tenentes de alcalde, ó 1º e ó 3º, e mais o síndico. Para o cargo de 1º tenente de alcalde elixiuse por unanimidade a Federico Nogueira Pimentel, José Corzo Conde foi elixido como 2º, e para o de síndico contouse con Rogelio Rama.

CADRO 4: corporación municipal de Arzúa a 11 de abril de 1936

Nome	Cargo	Parroquia	Filiación política	Profesión	Contribución industrial	Contribución rústica (1936)
Juan Manuel Vidal García	Alcalde - Presidente	Arzúa Vila	Izquierda Republicana	Comerciante (ferraxería)	4ª maior contrib. (1935)	4,01 ptas.
Federico Nogueira Pimentel	1º Tenente de Alcalde	Arzúa Vila	Izquierda Republicana	Comerciante (tecidos, confección)	-	33,95 ptas.
Pedro Ramos Eiras	2º Tenente de Alcalde	Branzá	Republicano Independente*	Propietario	-	132,16 ptas.
José Corzo Conde	3º Tenente de Alcalde	Arzúa Vila	Socialista	¿Propietario?	-	-
Rogelio Rama Muñío	Síndico	Breordeso	Izquierda Republicana	Mestre nacional	-	-
Jesús Vilas Lamas	Concelleiro	Arzúa Vila	Izquierda Republicana	Confeiteiro con forno, propietario dun café.	-	-
Ramón Valiño Raposo	Concelleiro	Arzúa Vila	Unión Republicana	Propietario dun café e de varias casas	-	-
Manuel Torres Rial	Concelleiro	Oíns	Republicano Independente**	Propietario	-	22,69 ptas.
Ramón Sesto Reboredo	Concelleiro	Dombodán Maroxo			-	
Ramón Varela Lodeiros	Concelleiro	Vilantime	Izquierda Republicana	Corredor de gando (tratante)	-	86,05 ptas.
Manuel Carril Carril	Concelleiro	¿Figuroa?	Socialista	-	-	-
Andrés Mato Sandá	Concelleiro	Vilantime	Izquierda Republicana	Canteiro e propietario	-	23,92 ptas.
José Camino Vázquez	Concelleiro	Mella	Socialista	-	-	-
		Castañeda	Izquierda Republicana	Propietario dun carro, 2 rodas e 3 cabalos de tiro	148,50 ptas. (1925 - 1926)	59,27 ptas.
Gerardo Torreiro López	Concelleiro	Santa Maria	Izquierda Republicana	Mestre nacional	-	-
Alfredo Vallo García	Concelleiro	Dombodán	Socialista	Propietario de taberna - abacería e dunha serra	461 ptas. (1939 - 1940)	-
Gumersindo Agra Frade	Concelleiro	¿?	Izquierda Republicana	-	-	-
José James Montero	Concelleiro	Rendal	Izquierda Republicana	Mestre nacional	-	-

* Aparece na relación nominal 11 de abril de 1936 con filiación política Unión Republicana (UR).

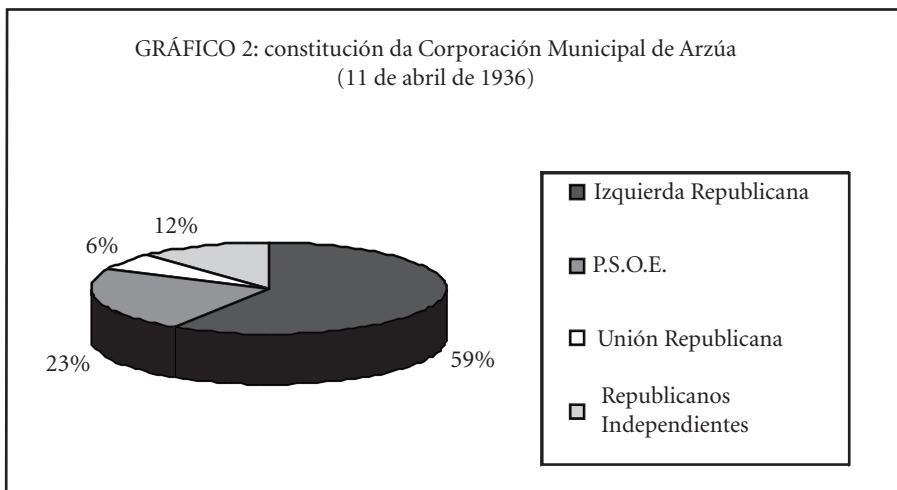
** aparece na relación nominal 11 de abril de 1936 con filiación política Izquierda Republicana (IR)

Estas filiacións son un erro na elaboración da fonte ou casos extremos de transfuguismo político.

Fonte: Elaboración propia a partir de: "Relación nominal de los Sres. Concejales que forman la Corporación municipal", ARC. Fondo Gobierno civil; "Contribución industrial do termo municipal de Arzúa. Anos de 1925 a 1926", "Industrial. Relacións de altas aprobadas en 1937 a 1940", en Fondo Facenda. Rendas e impostos. Rexistro de altas e baixas da matrícula de subsidio industrial (1898-1940). Caixa 437, "Rendas e impostos. Libro rexistro de altas do imposto industrial (1927 - 1954), Carpeta 1112", "Repartimento polo concepto de rústica (1936)" e "Relación certificada das persoas dun e doutro sexo que resultan ser as maiores contribuíntes deste municipio (1935)". Todo en AMA.

Cómpre analizar que concelleiros foron suspendidos e cal era a súa filiación política. En marzo de 1936 desaparecen da Corporación os dous concelleiros “radicais” (Andrés García López e Manuel Fernández Vázquez), un dos tres concelleiros considerados “republicanos independentes”, e até tres concelleiros de IR. A desaparición dos “radicais” pode ser considerada como unha prolongación (por decisión do Goberno civil neste caso) da desfeita electoral do “Partido Radical” nas eleccións a Cortes, desfeita que provocou a práctica disolución do partido en Galicia. O cambio político aprobeitase entón para alixeirar o número de posibles competidores, probablemente máis moderados ideoloxicamente. Por último, é necesario facer unha valoración da separación dos tres concelleiros de Izquierda Republicana, José Pérez Carregal (3º tenente de alcalde), Luis López Barral (síndico) e Francisco Valiño Mato. É moi posible que a razón do seu cesamento estivera na necesidade política de introducir no concello ós novos aliados de IR na Fronte Popular, especialmente ós representantes das asociacións da clase operaria, pois UR xa estaba presente a través de Ramón Valiño Raposo, irmán do presidente da agrupación local do partido. En marzo de 1936 entran na Corporación até catro concelleiros socialistas, en realidade, tres novos e un cuarto “reconvertido”: José Corzo Conde (un dos fundadores da Sociedad de Oficios Varios da UGT en Arzúa e futuro presidente da Agrupación local do PSOE), Andrés Mato Sandá e Alfredo Vallo García. O “reconvertido” é Ramón Varela Lodeiro, quen pasa dende IR ó grupo dos que se denominan “socialistas”.

Pola súa banda, IR achega até cinco novidades á Corporación: Rogelio Rama (síndico), José Camino Vázquez, Gerardo Torreiro López, Gumersindo Agra

Fonte: elaboración propia.

Frade e José James Montero. Destes, tres eran mestres nacionais (Rama, Torreiro e James Montero). Así mesmo, é posible que os novos membros da Corporación pertencentes a IR tiveran un meirande compromiso ideolóxico cos postulados reformistas da Fronte Popular ca os anteriores. Así, por exemplo, José James Montero estaba moi próximo ó socialismo, e de feito figurará, cando se constituía en abril-maio de 1936, como vogal da Agrupación Socialista de Arzúa.

Deste xeito, a Corporación quedaría conformada como segue: dez concelleiros de IR (59%); catro socialistas (23%), dous republicanos independentes (12%) e un de UR (6%).

3. Os novos poderes políticos arzuáns. A fase de protoinstitucionalización municipal despois de xullo de 1936

O libro de actas das sesións do pleno do concello de Arzúa recolle, con data 19 de setembro de 1936, a da constitución do primeiro “Consejo municipal”, despois de case dous meses de control da vida local por parte das autoridades militares do exército sublevado. Estas delegarían en parte as funcións “conquistadas” pola forza en diferentes “Delegados de Orden Público/ Delegados civiles” da súa enteira confianza; primeiro (aínda que moi brevemente) na persoa de Juan Raposo Lamas, militante, xefe das milicias e fundador de FE y de las JONS en Arzúa no mes de agosto de 1935, quen mesmo chegaría a desempeñar o cargo de alcalde franquista da vila por dúas ocasións (en 1941-1942 e durante uns meses no ano 1944); e despois, por algo máis de tempo, en Jesús Souto Vilas, mestre nacional natural da parroquia de San Estevo de Campo, quen será en realidade o primeiro alcalde no concello baixo o incipiente novo réxime.

Para facernos unha imaxe máis completa desta primeira Corporación (“Consejo municipal”) dos anos da Guerra civil, convén completar os datos relativos a esta primeira sesión do pleno, cos achegados por algunha das posteriores coa documentación dispoñible ó respecto no fondo do Goberno civil da provincia da Coruña⁶.

Os resultados desta operación presentámoslos no cadro seguinte:

6 En concreto: Sesións (extraordinarias) do pleno do concello de Arzúa dos días 19 de setembro de 1936 e 8 de outubro de 1936 en “Libro de Actas das sesións do Concello (do 26 de setembro de 1935 ó 6 de febreiro de 1938)”, AMA. Caixa 8, Goberno-Concello Pleno. Libros de actas capitulares ou do pleno (1931-1952); “Constitución de la Comisión Gestora municipal de Arzúa”. Comunicación (27 de outubro de 1936) ó Goberno civil de A Coruña; ARG, Fondo Goberno Civil de A Coruña - Comunicacóns dos concellos sobre o estado dos cargos de secretario, interventor e depositario (1937), atado G-3645.

CADRO 5: composición da primeira Corporación municipal de Arzúa tras a sublevación militar. Setembro - outubro de 1936

Nome	Cargo	Idade	Profesión	Parroquia	Contrib. Industrial	Contrib. Rústica (1936)	Antecedentes políticos
Jesús Souto Vilas	Delegado Civil (19-IX-1936)	38	Mestre nacional	Campo	-	-	-
Francisco Trillo Castañeiras	Alcalde-Presidente (27-X-1936)	-	Registrador da propiedade	Arzúa vila	-	-	-
César Rodríguez Carril	Subdelegado (19-IX-1936); 1º Tenente de Alcalde (27-X-1936) Alcalde accidental (xaneiro 1937)	39	Avogado	Arzúa vila	230,40 ptas. (1933)	-	Secretario da Agrupación local URD Arzúa (1932)
Juan Pérez González	Subdelegado (19-IX-1936); 2º Tenente de Alcalde (27-X-1936)	34	Aparceiro/labrego	Santa María	-	-	-
Daniel Vallo García	Subdelegado (19-IX-1936); 3º Tenente de Alcalde (27-X-1936)	41	Labrego	Burres	-	59,12 ptas.	Tradicionalista
Antonio Mourino Barbeito	Sindico (27-X-1936)	34	Mestre nacional	Boente	-	-	-
José Rial Santiso	Subdelegado (19-IX-1936); Sen especificar (27-X-1936)	49	Labrego	Branzá	-	-	-
Benigno Quintás Pedreira	Subdelegado (19-IX-1936); Sen especificar (27-X-1936)	42	Labrego	Brandeso	-	0,14 ptas.	-
Matías Costoya Puente	Subdelegado (19-X-1936); Vogal xestor (27-X-1935)	34	Labrego/ propietario	Brandeso	-	-	-
José Seoane López	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor (27-X-1936)	32	Labrego/ propietario	Campo	-	-	-
Ramón Valiño Penas	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor (27-X-1936)	42	Labrego/ propietario Xornaleiro (padrón 1930)	Castañeda	-	-	-

**CADRO 5: composición da primeira Corporación municipal de Arzúa tras a sublevación militar. (continuación)
Setembro - outubro de 1936**

Nome	Cargo	Idade	Profesión	Parroquia	Contrib. Industrial	Contrib. Rústica (1936)	Antecedentes políticos
José Vázquez Taboada	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor (27-X-1936)	29	Labrego/ propietario	Dodro	-	1,25 ptas.	-
Eduardo Brandariz Colmeiro	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor (27-X-1936)	44	Labrego/ propietario	Dombodán	-	263,07 ptas.	-
Sebastián Carreira Penas	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor (27-X-1936)	30	Labrego/ propietario. Xornaleiro (padrón 1930).	Figueroa	-	-	-
Marcelino Cea Freire	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor (27-X-1936)	45	Labrego/ propietario	Lema	-	8,57 ptas. (7,17 ptas. en Lema e 1,40 ptas. en Arzúa vila)	-
Manuel Carreira Codesido	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor (27-X-1936)	29	Labrego/ propietario. Xornaleiro (padrón de 1930)	Maroxo	-	-	-
José Ferreiro Souto	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor (27-X-1936)	31	Labrego/ propietario	Mella	-	-	-
Luis Parada Regueiro	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor suplente (27-X-1936)	34	Labrego/ propietario	Oíns	-	117,18 ptas.	-
Jesús Rodríguez Duro	Vogal xestor suplente (27-X-1936)	34	Curial	Pantiñobre	-	2,51 ptas.	-
José Pérez Carregal	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor suplente (27-X-1936)	54	Labrego/ propietario	Rendal	-	36,68 ptas.	Concelleiro (5-VI-1931); Concelleiro IR (18-I-1935)
Gumersindo Piñeiro Bermúdez	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor suplente (27-X-1936)	34	Labrego	Víños	-	71,01 ptas.	-

**CADRO 5: composición da primeira Corporación municipal de Arzúa tras a sublevación militar. (continuación)
Setembro - outubro de 1936**

Nome	Cargo	Idade	Profesión	Parroquia	Contrib. Industrial	Contrib. Rústica (1936)	Antecedentes políticos
Manuel Sande Bendaña	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor suplente (27-X-1936)	51	Labrego	Viladavil	-	-	-
Eduardo Mariño Garea	Subdelegado (19-IX-1936); Vogal xestor suplente (27-X-1936)	48	Labrego	Vilantime	-	1,69 ptas.	-
Luis García García	Vogal xestor suplente (27-X-1936)	47	Labrego/ propietario	Tronceda	-	136,18 ptas.	-
Antonio Martínez Altesor	Secretario do concello	51	Propietario	Arzúa vila	-	-	Secretario municipal desde 1933

Fonte: elaboración propia a partir de: Sesións (extraordinarias) do pleno do concello de Arzúa dos días 19 de setembro de 1936 e 8 de outubro de 1936 en "Libro de Actas das sesións do Concello (do 26 de outubro de 1935 ó 6 de febreiro de 1938)", AMA. Caixa 8, Goberno - Concello Pleno. Libros de actas capitulares ou do pleno (1931-1952); "Repartimento da contribución territorial imposta á riqueza rústica (1931-1938)", AMA. Caixa 8, Goberno - Concello Pleno. Libros de actas capitulares ou do pleno "Padrón municipal de habitantes. Año 1930", en Población: Padróns, censos e estadísticas. Padróns e rectificacións de padróns de habitantes (1930-1935). Caixa 128, AMA; "Constitución de la Comisión Gestora municipal de Arzúa". Comunicación (27 de outubro de 1936) ó Goberno civil de A Coruña; ARG, Fondo Goberno Civil de A Coruña - Comunicacóns dos concellos sobre o estado dos cargos de secretario, interventor e depositario (1937), atado G-3645.

O cadro ponnos diante dalgúñas características interesantes desta primeira Corporación arzuá dos anos da Guerra civil. En primeiro lugar, é posible analizar as rupturas e as continuidades con respecto daqueles que protagonizaran a vida política local até tan só dous ou tres meses antes⁷. Chama a atención a presenza de César Rodríguez Carril ocupando constantemente postos de responsabilidade no seo do “Consejo municipal”. O avogado arzuán, fillo dunha familia de “propietarios” da vila, iniciárase na vida política local no verán de 1932, no momento da fundación da agrupación arzuá da URD - CEDA, na que desenvolveu o cargo de secretario. Pero xunto a Rodríguez Carril, aparecen tamén algúns outros apelidos xa ben coñecidos durante o período republicano. Así, atopamos entre os concelleiros (agora “subdelegados civís” ou “vocales gestores”), xa dende a sesión constitutiva do 19 de setembro de 1936 a José Pérez Carregal, quen fora concelleiro case cinco anos durante a II República, entre o 5 de xuño de 1931 e o 14 de marzo de 1936, cando foi suspendido como concelleiro —xunto con outros seis membros da Corporación— polo Gobernador Civil da Coruña, trala

7 Reflexións sobre a continuidade ou renovación das elites políticas locais durante a Guerra civil e o primeiro franquismo poden atoparse en: Nicolás Marín, M.ª Encarna (1999): “Los poderes locales y la consolidación de la dictadura franquista”, *Ayer*, 33; pp. 65-85; Viver Pi-Sunyer, Carles (1978): *El personal político de Franco (1936-1945). Contribución empírica a una teoría del régimen franquista*, Barcelona, Vicens Vives; Viver Pi-Sunyer, Carles e Climent, T. (1979): “El personal político de la provincia de Barcelona”, *L'Avenç*, 12, pp. 29-34; Thomàs, Joan Maria (1992): *Falange, Guerra civil, Franquismo. FET y de las JONS de Barcelona en els primers anys de règim franquista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Sánchez Recio, Glicerio; Moreno Fonseret, Roque e Sevillano Calero, Francisco (1995): *Estudios sobre el franquismo en la provincia de Alicante. Poder político, actitudes económicas y opinión*, Alacante, Universitat d'Alacant, pp. 25-45; Sánchez Recio, Glicerio (1996): *Los cuadros políticos intermedios del régimen franquista, 1936-1959. Diversidad de origen e identidad de intereses*, Alicante, Instituto “Juan Gil Albert”, pp. 33-53 e 83-95; Moreno Fonseret, Roque e Sevillano Calero, Francisco (2000): “Los orígenes sociales del franquismo”, *Hispania*, LX/2, 205, pp. 703-724; Cazorla Sánchez, Antonio (1998): “La vuelta a la historia: caciquismo y franquismo”, *Historia Social*, 30, pp. 119-132; Cazorla Sánchez, Antonio (1999): *Desarrollo sin reformistas. Dictadura y campesinado en el nacimiento de una nueva sociedad en Almería, 1939-1975*, Almería, Instituto de Estudios Almerienses; Cernarro Lagunas, Ángela (1997): *Cruzados y camisas azules. Los orígenes del franquismo en Aragón, 1936-1945*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, pp. 14-154; Marín, Martí (2000): *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*, Lleida, Pagès Editors; Cobo Romero, Francisco e Ortega López, M.ª Teresa (2003): “Los poderes locales franquistas y la construcción de un nuevo consenso social. La heterogeneidad de los apoyos sociales al Régimen franquista. El caso de la Andalucía Oriental, 1936-1950”, en *V Encuentro de investigadores del Franquismo*, Albacete; Cobo Romero, Francisco e Ortega López, M.ª Teresa (2005): *Lenguajes políticos y culturas de movilización. Los heterogéneos apoyos sociales al régimen franquista en la Andalucía rural, 1936-1948*, Baeza, 2006 (texto inédito).

Para o caso galego, as achegas máis salientables serían: Souto Blanco, M.ª Jesús (1999): *Los apoyos al régimen franquista en la provincia de Lugo, 1936-1940. La corrupción y la lucha por el poder*, Sada, Edicións do Castro; Grandío Seoane, Emilio (1993): “El primer personal político del franquismo en la provincia de La Coruña. Cambio y continuidad de las elites”, en Tusell, Javier; Sueiro, Susana; Marín, J. M.; e Casanova, M. (coords.): *El régimen de Franco (1936-1975). Congreso Internacional*, Madrid, Alianza editorial, vol. I, pp. 69-87; Grandío Seoane, Emilio (2000): *Años de guerra. A Coruña, 1936-1939*, A Coruña, Vía Láctea, pp. 108-111; Prada Rodríguez, Xulio (1999): “Militares, caciques y falangistas. La lucha por el poder local en la implantación del Franquismo”, *Tiempos de Silencio. IV Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Valencia, pp. 83-90; Lanero Táboas, Daniel (2005): *Sindicalismo agrario franquista na provincia de Pontevedra (1936-1975)*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, pp. 64-92 (tese de doutoramento inédita).

vitoria da Fronte Popular. José Pérez Carregal estivera adscrito politicamente a IR e chegara a acadar o cargo de 3º tenente de alcalde. Descoñecemos se a súa separación respondera entón a motivos de tipo persoal ou máis ben a outros de natureza política. Á vista da súa inclusión entre os concelleiros das primeiras Corporacións posteriores ó golpe de Estado, e da súa separación na fase de meirande decantación ideolóxica (cara á esquerda) do concello arzuán durante o réxime republicano, semella que a súa pertenza a IR podería ter sido máis instrumental ca outra cousa, e que Pérez Carregal era, ante todo, un home “de orde”, un pequeno ou mediano propietario de terras cunha posición económica e social destacada na parroquia de Rendal, capaz de superar con éxito e sen grandes problemas os sucesivos cambios de réxime político.

Pola súa banda, Daniel Vallo García, propietario da parroquia de Burres e 3º tenente de alcalde dende a sesión do pleno do 27 de setembro de 1936, era irmán dun dos militantes socialistas máis activos nos meses finais da II República en Arzúa, Alfredo Vallo, que fora un dos fundadores da agrupación socialista local en abril-maio de 1936 e que desempeñara o cargo de concelleiro na Corporación republicana frontepopulista dende os comezos do mes de abril. Daniel Vallo, fillo de mestre nacional, simpatizou abertamente co golpe dende o seu ideario tradicionalista (caracterizado a nivel local como “requeté”)⁸. A súa designación como membro da Corporación municipal serviulle tamén para protexer ó seu irmán Alfredo das razias represoras protagonizadas polos falanxistas e os gardas civís do concello.

Hai que reparar tamén na permanencia nun cargo de moita confianza, e decisivo para o funcionamento cotián dun concello, de Antonio Martínez Altesor como secretario. Martínez Altesor, que vai superar sen dificultades a depuración administrativa á que foi sometido o funcionariado local, fora chamado a declarar en varias ocasións na causa militar aberta contra o ex-alcalde republicano Juan Manuel Vidal García e outros concelleiros, militantes e simpatizantes das organizacións do centreesquerda republicano local. O secretario do concello era un home politicamente moderado, aínda que máis ben achegado ás opcións políticas da dereita durante a II República e, de feito, o seu fillo Antonio, formaba parte dende os anos precedentes da Falange local⁹.

Pero en xeral, estamos diante dun “Consejo municipal” cun baixísimo perfil político, moito máis pensado para “acatar ordes” de xeito subordinado que para

8 Entrevista a Ricardo Vallo Camino, Santiago de Compostela, 23 de abril de 2005.

9 As “Contestaciones al cuestionario que formula el Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación en Orden de 11 de junio de 1935”, en: Fondo Gobierno Civil da Coruña: Informes sobre tendencias políticas en los ayuntamientos de la provincia. Año 1935. Atado 4369, ARG; cualifican a influencia do secretario municipal sobre os electores como “escasa”. Unha fonte oral comenta: “Era un hombre ‘de orden’ pero no era políticamente significado”. Entrevista a X. Arzúa, 12 de agosto de 2005.

ter calquera tipo de iniciativa ou autonomía políticas. En primeiro lugar chama a atención a renovación xeneracional, a xuventude de moitos dos novos “subdelegados” ou “vocales gestores”. A media de idade da Corporación é de 40,39 anos. Dun total de vinte e catro membros, trece (54%) non chegan ós 40 anos e once (46%) non chegan nin sequera ós 35 anos. Demóstrase (tendencialmente, pois sería necesario proseguir a análise no tempo) como tamén para o caso de Arzúa, o golpe de Estado, nun primeiro momento, e seguramente a institucionalización da ditadura franquista máis adiante, supuxeron unha oportunidade de mellora, de ascenso económico e de status social para toda unha serie de homes novos case sen experiencia política previa ou epidérmica e velozmente politizados nos anos e meses finais da II República arredor das organizacións (moitas veces xuvenís) da extrema dereita ou da dereita católica “accidentalista”. Outros moitos, aproveitarán a súa intervención na Guerra civil como soldados do exército franquista, ou nas milicias falanxistas, así como a implicación nas accións represivas na retagarda, para construír para si un futuro político na España dos vencedores. O cadro amosa que tan só tres (12,5%) dos novos concelleiros tiveran un pasado político previo. A xuventude, xunto cun grao formativo moi superior —en comparación co resto de compoñentes— son trazos diferenciadores daqueles homes que se intercambian no control do concello nestes primeiros meses da Guerra (Jesús Souto Vilas, César Rodríguez Carril e Francisco Trillo Castiñeiras).

A variable socioprofesional achega tamén datos significativos. Hai un predominio abraiante, vinte de vinte e catro (83%) de concelleiros que poderíamos cualificar, nun sentido amplo, como “relacionados co traballo da terra”. A meirande parte serían probablemente pequenos propietarios cultivadores directos das diferentes parroquias arzuás. Destes vinte, só a metade aparecen rexistrados nos libros de contribuíntes por rústica do ano 1936, e deles, tan só de seis (30%) poderíamos afirmar que dispoñen —a xulgar polas cantidades coas que tributan por rústica— dun volume de propiedade que os remitiría cara a unha condición socioprofesional de pequenos-medianos propietarios, probablemente bastante por riba da media do campesiñado do concello. Entre o resto teríamos nove propietarios (45%) de explotacións moi pequenas (labregos ou que non cotizan ou que o fan con cantidades mínimas); un que se declara “aparceiro” e outros tres que, segundo o padrón de habitantes de Arzúa de 1930, traballarían como “xornaleiros”. En realidade, é moi posible que entre estes catro (20%) ou as súas familias, se dera a condición socioprofesional de propietarios de parcelas ínfimas que tiñan que recorrer a empregarse como xornaleiros nas explotacións dalgún veciño para completar os seus ingresos familiares¹⁰.

10 Os criterios para levar a cabo unha clasificación socioprofesional dos individuos sempre resultan difíciles de establecer. Esta complexidade semella aumentar no caso do campesiñado, ó existiren situacións ou posi-

Pero a conclusión realmente importante é que estamos ante unha Corporación municipal de labregos radicados nas vinte parroquias rurais de Arzúa, labregos que responden a dous perfís sociolóxicos predominantes: ou pequenos-medianos propietarios cunha posición económica bastante sólida —na liña dun modelo, aínda que minoritario, xa presente nas Corporacións republicanas— ou pequenísimos propietarios moi achegados á condición de colonos ou de xornaleiros. Estes son, na nosa opinión, a verdadeira novidade, aqueles ós que se debería prestar unha meirande atención. Se cadra, a protoinstitucionalizada ditadura comezara xa, dende moi cedo, a buscar nas terras de labor arzuás novos apoios sociais, un inicial (e novidoso) consentimento, xogando coa situación de febleza ou mesmo precariedade económica de certos sectores do campesiñado local. Evidentemente, para confirmar esta hipótese, faise necesario levar a investigación bastante máis aló no tempo, pero contamos xa con algún indicio revelador nesta liña. José Seoane López, labrego de 32 anos da parroquia de Campo, na que actuaría dende setembro de 1936 como “subdelegado civil” (concelleiro), representaría bastante ben este segundo modelo ou tipo de labregos moi modestos. José Seoane non vai deixar de aproveitar a oportunidade de “mellora profesional” que lle ofrece a súa adhesión ós golpistas. Solicitou —e acadou— o posto de peón camiñeiro da Ponte San Xusto, no límite entre os concellos de Arzúa e Vila de Cruces, posto vacante porque o anterior peón, Joaquín Castro Cendón, fora paseado nas proximidades de Santiago como consecuencia da súa simpatía pola Fronte Popular. É posible, aínda que non o poidamos afirmar ó cento por cento, que na designación de José Seoane para o emprego, o seu conveciño Jesús Souto Vilas, tivera algunha influencia.

En calquera caso, a presenza predominante dos labregos no novo poder municipal, sendo un trazo importante, non nos debe obnubilar, pois resultan, a fin de contas, pouco máis ca un instrumento dos novos poderes para controlar a situación e ós veciños menos afectos, e para ter informadores e “chivatos” de confianza nas parroquias e nas aldeas. As novas elites do poder local seguirán a

cións moi diversas no que fai á relación xurídica respecto da terra que se traballa ou que se cede. Neste caso combinamos até tres tipos de fontes cruzadas: os rexistros da Contribución rústica do concello de Arzúa de 1936, o Padrón municipal de habitantes de 1930 e unha “Comunicación (27 de outubro de 1936)” sobre a “Constitución de la Comisión Gestora municipal de Arzúa” enviada polo consistorio arzuán ó Goberno civil da Coruña (todas as fontes foron xa citadas máis enriba). As dúas primeiras seméllannos bastante máis fiables, e de feito axudáronnos a corrixir as posibles “desviacións” da terceira, na que, por exemplo, aparecían cualificados como “labrador/propietario” até tres “subdelegados civís” (concelleiros) das parroquias que no mesmo ano 1936 non cotizaban por rústica e que no padrón de seis anos antes se declaraban como “xornaleiros”. O criterio escollido para establecer a diferenza entre “moi pequenos propietarios - aparcerios - xornaleiros” e “pequenos-medianos propietarios agrarios” foi o fiscal, establecendo o límite inferior para ser incluído nesta segunda categoría nas 35 pts. de contribución por rústica e pecuaria. Este mesmo procedemento metodolóxico foi empregado na elaboración do Cadro 5.

proceder de profesións de extracción urbana e serán recrutadas entre persoas que habitan na vila ou que, sendo das parroquias, manteñen unha presenza notable e unhas fortes relacións persoais na vila e algúns, como Souto Vilas ou Rodríguez Carril, máis aló da vila, en Compostela. Os cargos de responsabilidade neste primeiro “Consejo municipal” (máis adiante “Comisión Gestora”) recaen ou en mestres nacionais (8% dos membros), casos de Jesús Souto Vilas e do síndico Antonio Mouriño Barbeito, ou en profesionais do dereito como o rexistrador da propiedade Francisco Trillo ou o avogado César Rodríguez Carril (representan tamén un 8% do total de concelleiros). Co tempo, camiñárase cara a unha recomposición das corporacións no sentido de reforzar o protagonismo da burguesía vilega, recrutando entre os novos edís persoas “de orde”, membros de familias da sociedade arzuá de “toda a vida”, moitos na órbita de FET y de las JONS, outros ex-URD-CEDA e finalmente, un derradeiro grupo sen militancia política expresa pero copartícipes dos valores encarnados polo franquismo.

Conclusiones

Existen diferenzas moi notables entre as tres Corporacións municipais arzuás do período republicano e aquelas outras dos primeiros meses de institucionalización na localidade do goberno dos militares golpistas e daqueles sectores sociais que os apoiaron explicitamente. O claro predominio da extracción urbana (vilega) dos concelleiros da etapa republicana deixa paso a un tipo de Corporacións nas que o elemento “rural” ten, polo menos cuantitativamente, moito máis peso. As Corporacións republicanas estiveron dominadas no concello polos representantes da pequena burguesía comercial da vila (propietarios de ferraxerías, de comercios de xéneros téxtiles, de confeitaría e cafés...), homes que tributan con impostos por actividades “industriais” e que apenas si dispoñen dalgúns propiedades inmo- bles como estratexia para o investimento de parte dos seus capitais. Os cargos de maior responsabilidade (e de maior poder político) adoitan recaer en persoalidades con este tipo de perfís. Varios deles tiñan un importante pasado político no concello, tendo sido alcaldes ou concelleiros durante o réxime da Restauración ou baixo a ditadura de Primo de Rivera. Trátase con frecuencia de “americanos”, de retornados que estiveran na emigración na Arxentina ou en Cuba. A nómina de concelleiros víase completada polos representantes das vinte parroquias rurais arzuás. Estas elites rurais —cun papel de clara subordinación nos equilibrios de poder municipais— estaban constituídas por labregos máis ou menos abastados, algúns deles contribuíntes por rústica en varias parroquias á vez, e quizais, algún mesmo non tivera que cultivar as súas terras de forma directa. Estes propietarios rurais poderían en ocasións completar os seus ingresos dedicándose a actividades comerciais (rexentando tabernas, fondas e ultramarinos nas súas aldeas)

ou levando a cabo pequenas iniciativas industriais (como o establecemento de serradoiros, muíños, mazadoiros...). En calquera caso, en ambos os dous perfís atopámonos con individuos de idade, cun rango medio arredor dos 45-55 anos, e cunha situación moi consolidada no seo das súas comunidades, sexa na vila ou nas parroquias.

Tan só contra o fin do réxime republicano, en especial dende os meses previos ás eleccións a Cortes de febreiro de 1936, a estrutura do poder municipal comezará a diversificarse e abrirse. Algúns dos grupos de notables locais, e en particular os membros do goberno municipal (na órbita da ORGA primeiro e de IR dende o verán de 1934), van renovar e ampliar as súas bases sociais. No caso de IR é clara a intención de chegar ás parroquias rurais, sobre todo a través dos mestres nacionais, que dende entón representan unha parte non desprezable dos militantes e dirixentes locais da organización. Outro sinal neste sentido pode detectarse na creación das súas propias “xuventudes”. Pero, sen lugar a dúbidas, o feito máis significativo é a colaboración cos socialistas da vila, materializada na inclusión de até catro representantes políticos dos traballadores (en especial do artesanado urbano) na última Corporación municipal da II República.

Fronte a este esquema, os primeiros “Consejos municipales” e “Comisiones Gestoras” despois da sublevación militar, caracterízanse pola xuventude e inexperiencia política da meirande parte dos seus compoñentes, e por un predominio numérico moi marcado dos individuos de procedencia rural. Como vimos, a media de idade da primeira Corporación arzuá dos anos da Guerra civil andaba polos 40 anos, con até catro concelleiros de 31 ou menos anos. O franquismo foi probablemente tamén en Arzúa un réxime de “oportunidades” para xente moi nova e con moi pouca ou ningunha experiencia política previa. Mozos que se decantaron decididamente por apoiar o golpe de Estado tanto na vila como nas parroquias e aldeas, que posiblemente se alistaron en FE y de las JONS, ou no “requeté”, ou nas JAP unha vez estalou o conflito, que puideron partir como voluntarios para a fronte ou implicarse nas prácticas de represión e de vixilancia dos seus veciños... Non obstante, os detentadores reais do poder municipal seguirán a ser individuos de extracción vilega, profesionais liberais, mestres ou comerciantes de familias coñecidas da vila e cun pasado máis ou menos explicitamente vencellado a opcións políticas, ou a comportamentos sociais, conservadores.

É necesario reparar en que as autoridades militares, e o propio réxime algo máis adiante, amosaron no caso de Arzúa, unha inicial desconfianza política nas clases medias urbanas, nas pequenas burguesías comerciais vilegas. Esta prevención é, na nosa opinión, o resultado do protagonismo e da implicación políticos destes sectores sociais durante a etapa republicana. Mesmo se podería afirmar que unha parte desta pequena burguesía vilega fora evolucionando durante eses anos

dende unha postura “adaptativa” cara a unha meirande afirmación e compromiso cos valores democráticos nos que se asentaba o réxime republicano. Pero esta afirmación ten un reverso. Se o novo poder recea da pequena burguesía vilega arzuá e “confía” nos moi pequenos e pequenos labregos das parroquias rurais, que grao de penetración tiveron as ideoloxías de centro-esquerda e os valores cívicos republicanos entre o campesiñado de Arzúa, é dicir, entre a meirande parte da poboación do concello. Semella que moi escaso, malia os intentos de difusión do seu ideario feitos dende polo menos 1933 polos dirixentes da Sociedad Agraria socialista de Arzúa e a aproximación política ós labregos á que deron pulo certos sectores da agrupación local de IR e do goberno municipal durante os derradeiros meses da II República. En realidade, o panorama asociativo do rural arzuán estivera dominado por completo antes de 1931 polas entidades socialcatólicas, con até catro “sindicatos agrícolas católicos” fundados entre 1907 e 1921. Quizais, neste dato, poderíamos buscar algunhas explicacións do que viría despois, tanto polo que fai a incidencia xeograficamente diferenciada da represión franquista como a conformación dos poderes locais nos albores da ditadura.